

Metafilosofisia teemoja

Lectio praecursoria 3.5.2019

HENRI PETTERSSON

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat!¹

Suorittaessani varusmiespalvelustani alikersanttini sattui kerran ohimennen kysymään minulta mitä tykkimies Pettersson oikein tekee elämässään kasarmin aitojen ulkopuolella. Utelu oli tuossa ympäristössä sinänsä täysin ymmärrettävä, sillä useat palvelustoverini olivat juuri tässä aikuistumisen siirtymävaiheessa hiljattain löytäneet omat paikkansa työelämästä. Niinpä näistä aiheista löytyi tyypillisesti jutun juurta joutilaiden hetkien täytteeksi. Olin tuolloin 19-vuotiaana itse vasta aloittanut edeltävänä syksynä yliopisto-opintoni, joten vastasin lukevani filosofiaa. Toisin kuin vaikkapa rakennus-, varasto- tai kuljetusalan ammattitehtävät, viisauden rakastaminen oli ilmeisesti alikersantti Saloselle työnkuvaltaan hämärämpi, päätellen siitä, että hän esitti vastaukseni perään välittömän jatkokysymyksen: ”mitä *ihmettä* filosofia oikein on?” Ilmaisutaitolukion kasvattina osasin nyt ennen vastaamista pitää lyhyen draamaattisen tauon, rypistää hieman otsaani ja huokaista syvään: ”Niin, sehän onkin jo itsessään ensimmäinen filosofinen

¹ Väitösmonografiani *Metaphilosophical Themes – Naturalism, Rationalism and the Conceptions of Philosophy* on saatavilla kokonaisuudessaan osoitteessa: <https://www.utupub.fi/handle/10024/147021>. Väitökseni ohjaajina toimivat professorit Jussi Haukioja (Norjan teknis-luonnontieteellinen yliopisto, Trondheim) ja Olli Koistinen (Turun yliopisto). Opponenttina väitöstilaisuudessa perjantaina 3.5.2019 Turussa toimi professori Daniel Cohnitz (Utrechтин yliopisto), ja hänen ohellaan käsikirjoituksen toinen esitarkastaja oli professori Bjørn Ramberg (Oslo'n yliopisto). Kiitän heitä kaikkia vielä kerran.

kysymys.” Toteamukseni oli tietenkin sinänsä täysin totuudenmukainen, mutta tiedostin toki jo ennalta vallan hyvin, miten se saattoi kuulostaa ilkkuriseltsä näsäviisastelulta. Nokkavuuteni kurinpidolliset seuraukset olivatkin odotetunlaiset: ”Taakse poistu, mars mars!”

I

Väitän tänään, että kysymykset filosofian omasta olemuksesta ovat jo itsessään vastausta vaativia filosofisia kysymyksiä, joihin esiintyy yhä nykyäänkin kaksi ja puoli tuhatta vuotta Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen päivien jälkeen eriäviä vastauksia. Tämä oivallus ei toki sinänsä ole mitenkään mullistava – se on esitetty kirjallisuudessa monesti ennenkin. En myöskään yritä vastata tähän ensimmäiseen filosofiseen kysymykseen väitöstutkimukseni puitteissa minkään omaperäisen näkemyksen muodossa. En siis tänään kerro teille, mitä filosofia oikein on. Sen sijaan pyrin tuomaan tähän ongelmallisuuteen lisävalaistusta esittelemällä filosofiakäsitysten ajatuksen, jolla tarkoitetaan sellaisia filosofisesti rakentuneita kokonaiskäsityksiä filosofian olemuksesta, jotka näin tehdessään kertovat mitä keskeiset filosofiset kysymykset ovat, miten niitä lähestytään sekä missä tarkoituksessa. Pohdin myös sitä, miten näihin ongelmallisuuksiin kytkeytyviä puheenaiheita voidaan pohtia metafilosofiaksi kutsutun filosofian osa-alueen piirissä. Metafilosofian lähtökohdista ei ole aikaisemmin kirjoitettu yhtä systemaattista kokonaisesitystä, kuin mitä väitöstutkimuksessani esitän. Sovellan näitä filosofiakäsityksistä ja metafilosofiasta esittämiäni huomioita käytäntöön niin kutsutun naturalismi-kiistan kohdalla, mutta ennen tämän kiistan ja samalla myös työni sisällön kuvailua kerron hieman työni inspiraatioista ja kehitysvaiheista.

II

Tutkielmani tutkimuskysymys ja rajaus ovat tarkentuneet nykyisenlaisikseen vasta kirjoitusrupeaman aikana, joten näitä aiheita koskevien valintojen perustelemine onnistuu parhaiten

kertomalla lyhyesti työn taustoista ja työvaiheista. Kiinnostuin ensimmäiseksi filosofian luonnetta koskevista metafilosofisista keskusteluista osallistuessani elokuussa 2007 tuoreena maisterina Kölnin yliopistossa järjestettyyn viikon mittaiseen kesäkouluun, jossa amerikkalaisfilosofi Hilary Kornblith luennoi tietoteorian tutkimuksistaan ja niitä ohjaavista metafilosofisista taustanäkemyksistään. Näissä luennoissa keskusteltiin niin kutsutun ”nojatuoelifilosofian” metodologiaan kuuluvista intuitioista, ajatuskokeista ja käsiteanalyysistä, sekä siitä, miten jopa tällaiset ei-empiirisiltä vaikuttavat tutkimusmenetelmät tulevat Kornblithin näkemyksessä kuitenkin nähdä yhdessä muun filosofian kanssa saumattomana osana yleisempää tieteellistä tutkimusta. Olin kuullut näistä teemoista toki ennenkin, mutta nyt nämä toisiinsa nivoutuvat filosofiset kysymykset näyttäytyivät minulle ajankohtaisina ja elävinä keskustelunaiheina, joihin monet filosofit ovat ottaneet aivan viime vuosina kantaa päinvastaisista vinkkeleistä. Erityisesti innostuin siitä, miten tällaiset tietoteorian ja metafysiikan tasolla käydyt keskustelut sisälsivät kauaskantoisia jatkoseurauksia niille suurille filosofian ytimeen pureutuville keskusteluille, joissa pohdimme miten parhaiten hahmottaa filosofisen tutkimuksen luonne ja asema tiedonalojen kentällä.

Saksan matkan inspiroimana kirjauduin muutamaa kuukautta myöhemmin Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan jatko-opiskelijaksi lomakkeella, jossa tutkielmani alustavaksi otsikoksi nimettiin sangen laajasti ”Intuitiot, ajatuskokeet ja filosofinen analyysi – ydinteemoja aikamme metafilosofisessa keskustelussa”. Syvennettyäni lähdekirjallisuuden avulla pohjatietojani tästä aihepiiristä totesin tarvitsevani täsmällisemmän aiherajauksen (ja myös jonkinlaisen oman näkökulman valittuun aiheeseen). Päädyin nykyfilosofi George Bealerin filosofiakäsitteiden kriittiseen lähilukuun, jolloin tutkielman työnimeksi muuttui nyt ”George Bealerin metafilosofisen rationalismin kriittinen arviointi”. Työskentely Bealerin filosofiakäsitteiden parissa olikin hedelmällistä, ja luennoin näistä tutkimuksistani useaan otteeseen konferensseissa ja tutkijaseminaareissa.

Pian tutkimukseni painopiste alkoi kuitenkin huomaamatta muuttua. Tutkielmassani oli tarkoitus olla neljä Bealerin rationalismille omistettua päälukua sekä niitä pohjustava johdantoluku, jossa esiteltäisiin yleisellä tasolla naturalistien ja rationalistien keskustelujen taustaa sekä koko keskustelun metafilosofisia lähtökohtia. Samalla kun kriittiset näkemykseni Bealerin teoriasta alkoivat tuntua minusta mielikuvituksettomilta ja tendenssimäisiltä, oli johdantoluku paisunut sivumitaltaan yhtä pitkäksi kuin neljä muuta lukua yhteensä. Vaikka tämän johdantoluvun oli tarkoitus olla puhtaasti lyhyt ja neutraalissa sävyssä kirjoitettu yleiskatsaus aihepiiriin, sisälsi se nyt oman arvioni mukaan huomattavasti omaperäisempiä lisäyksiä ja tarkennuksia tarkastelemini keskusteluihin kuin tutkielman loppupuoli. Niinpä päädyinkin keskittymään tähän alkupuolen materiaaliin Bealerin kustannuksella, jonka filosofiakäsitys esiintyy työni lopullisessa muodossa vain yhtenä tapausesimerkkinä nykyrationalismista.

Aiherajauksessa tapahtuneen muutoksen myötä tarkentui myös työni tutkimusintressi, sillä kriittinen tulokulma vaihtui nyt metafilosofisempaan tutkimusotteeseen, jossa tarkoituksena on pohtia ja selventää naturalismi-kysymystä koskevan keskustelun asetelmia, lähtökohtia ja tulevaisuudensuuntia. Pohdittavaksi päätyivät tätä kautta myös itse metafilosofinen tutkimusote ja sille kuuluvat kysymykset filosofiakäsityksistä. Koska tutkielma ei ruodi enää ”ongelmalähtöisesti” jotain yksittäistä filosofista kysymystä, voi se antaa itsestään ensisilmäyksellä epäyhtenäisen vaikutelman. Työssäni tarkastellut aiheet nivoutuvat kuitenkin läheisesti toisiinsa. Olen yrittänyt tuoda tämän toisiinsa liittyvien tutkimusaiheiden moninaisuuden esille työni nykyisessä otsikossa, joka naturalistisen ja rationalistisen filosofiakäsityksen mainitsemisen ohella painottaa koko työn metafilosofista luonnetta.

III

Väitösmonografiani jakaantuu johdanto- ja johtopäätösosioiden ohella neljään päälukuun. Käyn niiden keskeiset teemat ja väitteet nyt tässä pienoislennossa läpi yksi kerrallaan.

Kuten jo todettua, filosofia on vakiintuneeksi akateemiseksi oppialaksi siinä suhteessa poikkeuksellinen ilmiö, että sen sisässä esiintyy yhä nykyäänkin runsaasti näkemysten hajontaa siitä, mikä on filosofoinnin kohde, menetelmä ja tavoite. Näitä erilaisia näkemyksiä voidaan kutsua *filosofiakäsityksiksi*. Selvennän ensimmäisen pääluvun kuluessa ensinnäkin sitä, miten näiden filosofian luonnetta koskevien käsitysten moneus ilmenee filosofiassa. Filosofiakäsityksistä itsestään ei ole kirjoitettu aikaisemmassa kirjallisuudessa huomattavasti, joten selvennän millaisia positioita filosofiakäsitykset ovat, millaisiin aiheisiin ne ottavat kantaa sekä miten filosofiakäsitykset eroavat muista filosofiassa esiintyvän hajanaisuuden muodoista, kuten koulukunnista, traditioista ja virtauksista. Sanon muutaman sanan myös siitä, miten filosofiassa käynnissä olevat spesialisoitumisen ja ammatillistumisen kehitysprosessit ovat ruokkineet entisestään filosofiassa kytevää hajanaisuutta viimeksi kuluneen sadan vuoden aikana. Pääluvun päätteeksi tarkastelen vielä sitä, miten filosofian rikkonainen identiteetti heijastuu siihen, että filosofiaa on vaikeaa määritellä lyhyesti mutta informatiivisesti. Vaikka filosofit eivät aina suhtaudu tähän ongelmakohtaan vakavasti, katson, miten se on jo itsessään sellainen painoarvoinen filosofinen ongelma, johon tarjotuilla vastauksilla on yllättävänkin kauaskantoisia seurauksia filosofian harjoittamiselle, asemalle ja ulospäin välittyvälle julkisuuskuvalle.

Filosofian hajanaisuutta pohtivaa filosofian osa-aluetta kutsutaan nykyään *metafilosofiaksi*, mutta tämä on vielä verrattain tuore termi filosofian sanastossa, eikä sille ole vakiintunut kirjallisuudessa yhtä selkeää käyttötapaa. Niinpä esittelen toisessa pääluvussa metafilosofian näkökulmaa, tavoitteita ja historiaa. Ehkä tärkeintä metafilosofiasta on huomata se, että se luonteeltaan ”filosofian filosofiaa”, ja tapahtuu näin ollen filosofian sisässä käyttäen sen omia menetelmiä. Selvennän tämän asetel-

man luonnetta ja arvioin siihen liittyviä potentiaalisia ongelmallisuuksia, kuten metafilosofian kehämäisyyttä ja puolueellisuutta. Esittelen lisäksi väitöskirjassani tarjotun näkemyksen rinnalle vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää metafilosofisen tutkimuksen tavoitteet ja menetelmät.

Kolmannessa pääluvussa selvennän naturalismia koskevan metafilosofisen ongelman lähtökohtia sekä siihen tarjottuja naturalistisia ja antinaturalistisia päävaihtoehtoja. Näiden näkökantojen erimielisyys kohdistuu ennen kaikkea siihen, miten filosofian rooli, reviiri ja arvovalta määritetään suhteessa empiiristen erityistieteiden – fysiikka, kemia, biologia, kokeellinen psykologia ja niin edelleen – tekemisiin. Naturalistien näkemyksessä filosofinen tutkimus toimii läheisessä ja vuorovaikutteisessa yhteistyössä samojen tutkimuskysymysten kanssa omilla tahoillaan toimivien erityistieteiden kanssa, joiden tutkimustulokset motivoivat, ohjaavat ja korjaavat filosofien kannanottoja. Rationalismi puolestaan on tässä mielessä eräs laajemmän antinaturalismin ilmaisumuoto, sillä se katsoo filosofoinnilla olevan sellaisen poikkeuksellisen olemuksen sen menetelmiin, kohteisiin ja (tai) tavoitteeseen liittyen, joka edellyttää filosofian rajaamista omalaatuiseksi ja autonomiseksi toiminnakseen tiedonalojen kentällä. Naturalistien ja rationalistien käymä kiista filosofian ja erityistieteiden vuorovaikutuksesta osuu kaikkiin filosofian osa-alueisiin, ja se on tullut alati ajankohtaisemmaksi viimeksi kuluneen puolen vuosisadan aikana samalla kun filosofit osallistuvat modernin kognitiotieteen kaltaisiin teoreettisiin ja empiirisiin tutkimusotteita yhdisteleviin monitieteisiin tutkimushankkeisiin. Tällaisissa yhteyksissä on tarpeen määrittää filosofian työnkuva, asema ja mahdollisuudet suhteessa muihin samojen aiheita tarkasteleviin tiedonaloihin.

Katson tämän naturalismia koskevan kysymyksenasettelun historiallista kehitystä ja arvioin sen tulevaa painoarvoa. Esittelen laajasti erilaisia filosofisia kasvualustoja, joista antinaturalistisia filosofiakäsityksiä voidaan lähteä kehittämään. Poinin antinaturalistien joukosta naturalismin vastakohtaksi kuitenkin

kin nimenomaisesti metafilosofisen rationalismin, jonka nykyedustajia esittelen aiheelle pyhitetyssä alaluvussa – kuten myös nykynaturalismin edustajia omassa alaluvussaan. Pääluvun päätteeksi tarkastelen vielä sitä, millaisia liitoskohtia ja seurauksia tällä metafilosofisella aiheella potentiaalisesti on sellaisiin yleisempiin tieteenfilosofisiin kiistoihin, joissa puntaroidaan erilaisista tulokulmista empiiristen tieteiden selitysvoimaa ja objektiivisuutta sekä niiden kulttuuris-yhteiskunnallista asemaa.

Naturalistien ja rationalistien metafilosofinen väittely kohdistuu erityisesti tiettyihin filosofisen tutkimuksen muotoihin, joihin liittyviä tutkimusmenetelmiä ovat intuitiot sekä niitä elähdyttävät ajatuskokeet. Tähän metodologiaan viitataan nykyään kirjallisuudessa yleisesti ”nojatuolifilosofian” nimellä. Vaikka nämä aiheet ovatkin tällä hetkellä suosittuja filosofien keskuudessa, ei niistä esiinny yksimielisyyttä edes perustavien lähtökohtien tasolla. Yritänkin selventää nojatuolifilosofoinnin ja siihen kuuluvien tutkimusmenetelmien luonnetta neljännessä pääluvussa. Tarkastelen omassa alaluvussaan myös nojatuolifilosofian metodologian historiaa ja mahdollisia esikuvia.

Tavoitteenani ei ole ratkaista tässä työssä naturalistien ja rationalistien välistä eripuraa suuntaan tai toiseen, enkä tarjoa filosofisia argumentteja edes sen johonkin yksittäiseen osakiintaan. En myöskään yritä tehdä naturalistista tai antinaturalistista filosofiaa käytännössä jollain filosofian osa-alueella, kuten metafysiikassa tai etiikassa. Tämän sijaan työni selventää metafilosofisesti eri tavoin itse keskustelun lähtökohtia ja asetelmia. Tällaiselle selventävälle tutkimukselle on nähdäkseni tilausta, sillä aihepiirissä esitetyissä puheenvuoroissa esiintyy puolin ja toisin ennakkoluuloja, kärjistyneitä mielikuvia ja latautunutta ”juoksuhautaretoriikkaa”, jotka vaikeuttavat varsinaista filosofista vuoropuhelua.

IV

Väitöspäiväni lähestyessä, tehtäväkseni lankesi muiden valmistelujen keskellä laatia medialle lähetettävä yleistajuinen tiedote

väitöksestäni. Kirjoitin nopeasti luonnoksen, jonka katsoin kiiteyttävän työni keskeisen sisällön, ja lähetin sen yliopiston tiedottajalle hyväksyttäväksi. Tiedotteeni oli palautteen mukaan muuten ymmärrettävä ja pätevä, mutta siinä oli tiedottajan mukaan vain yksi vakava puute: teksti ei kertonut mitään väitöskirjani *tuloksista*.

Vastasin tiedottajalle, että filosofia on tyypillisesti jopa väitöskirjoissa eräänlaista vaihtoehtoisten argumenttien ja mahdollisten näkökulmien kartoitusta, ilman että mihinkään kysymyksiin saataisiin ehdottoman oikeita tai varmasti tosiksi tiedettyjä lopullisia vastauksia (kuten todettua, jopa filosofian omasta olemuksesta esiintyy edelleen erimielisyyksiä). Olen väitöstyössäni liikkunut monin paikoin kartoittamattomassa maastossa, ja pyrkinyt sanomaan näistä aiheista ensimmäisen sanan, en viimeistä. Toivon, että keskustelu näistä teemoista jatkuu tulevaisuudessa, ja mikäli kaikki esittämäni huomiot tänään kumottaisiin, pitäisin tätä kaikesta huolimatta erittäin tervetulleena askeleena eteenpäin näitä aiheita koskevassa filosofisessa ymmärryksessämme.

Turun yliopisto